

*The Bolshevik October coup of 1917 created a unique opportunity for Ukraine to become an independent state. The solution to this problem rested in hands of people and nation leaders of Ukraine in extremely tough and crucial times. However, no talented strategists assessed Ukraine's position from the point of view of the state prospects and offered the right historical choice. Not wishing to support the "imperialist" plans of the Entente, sheltering behind demagogic slogans of universal peace, the socialist leaders of the Ukrainian Central Council decided, it would be better to withdraw Ukraine from the war ensuring stability and peace in its territory. Under such circumstance the Ukrainian People's Republic signed a separate peace treaty with the states of the Fourth Alliance and in fact became its ally. Consequently, the Entente started treating Ukraine as a country of a hostile camp and corresponding policy was pursued at the Paris Peace Conference. The fatal decision led to the future loss of national statehood of Ukraine, which in the historical perspective had tragic consequences to the Ukrainian people.*

*Our study in a long run calls for a thorough historical analysis of all circumstances associated with a change in foreign policy of the Ukrainian Central Council and its consequences, critical rethinking of past experience in connection with current problems of the implementation of Ukraine's foreign policy, as well as consideration of mistakes and miscalculations of the diplomatic struggle.*

**Key words:** *peace negotiations, separate agreement, UPR, UCC, Entente, Fourth Alliance.*

Дата надходження статті до редакції: 12.03.2018.

УДК 321.1(477)

**Олег Калакура**

## **ПОВЧАЛЬНІ УРОКИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ДЛЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОГО КОНСЕНСУСУ В УКРАЇНІ**

*У статті розглянуто важливу складову Української революції 1917–1921 рр. — діяльність Центральної Ради щодо залучення національних меншин до українського державотворення. Відзначено роль міжнаціональної єдності у двох значущих подіях новітньої історії українського народу — проголошенні IV Універсалу Центральної Ради та Акта незалежності України. Проаналізовано кроки української держави, спрямовані на розбудову рівноправних відносин українців та національних меншин, пошук міжетнічної злагоди. Доведено необхідність правового захисту інтересів етнічних груп, підтримки культурно-освітніх заходів щодо збереження ідентичності усіх громадян.*

**Ключові слова:** *Українська революція 1917–1921 рр., Українська Центральна Рада, етнополітика, незалежність України, національні меншини, міжетнічні відносини, політична нація.*

Випробовування єдності українців в умовах російської агресії, окупації Криму та частини Донбасу, певне загострення діалогу з сусідами навколо внутрішньої гуманітарної політики, зокрема щодо освітнього закону, потребує додаткової суспільної уваги до знакових подій української минушини, її уроків та осмислення ціннісних орієнтирів на майбутнє. Мова йде про Універсали Української Центральної Ради (УЦР), Акт Злуки та День відновлення незалежності України 24 серпня 1991 р. Суспільну вагу цих подій засвідчив Указ Президента Порошенка

щодо визнання 2017 р. Роком Української революції 1917–1921 рр., символічно підписаний саме в День Соборності 22 січня 2016 р. IV Універсал, що проголосив Українську Народну Республіку незалежною, вільною суверенною державою українського народу, затверджений 24 січня 1918 р., об'єднання українських земель — Акт Злуки, проголошений 22 січня 1919 р., стали знаковими подіями в перебігу революції, одними з домінуючих чинників консолідації української нації та боротьби за суверенну державу і небезпідставно отримали значне висвітлення в українській

гуманітаристиці, зокрема у працях В. Великочого, В.С. Вовканича, І. Гошуляка, Т. Бевз, Р. Пирога, В. Сергійчука, В. Солдатенка, О. Реєнта та ін.<sup>1</sup>, активно обговорювалися на численних наукових заходах<sup>2</sup>. Велику повсякденну роботу для популяризації подій Української революції провадить Український інститут національної пам'яті, який до 100-річчя проголошення незалежності УНР презентував веб-сторінку з матеріалами подій Української революції 1917–1921 рр. та унікальний проект — інтерактивну карту «Місця пам'яті Української революції 1917–1921 років». Однак певні паралелі розвитку подій Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., відновлення державності України на межі 1980–1990-х рр., Помаранчевої революції та Революції Гідності в контексті утвердження української ідентичності та соборності ще не отримали достатнього висвітлення.

**Метою статті** є аналіз ставлення національних меншин до знакових подій історії України ХХ ст. — проголошення незалежності України ІV Універсалом УЦР, ухвалення Акта Злуки у 1919 р. та Акта проголошення незалежності у 1991 р., діяльності держави щодо забезпечення етнокультурних прав усіх етнічних груп, формування консолідованої української громадянської нації. Ми розуміємо соборність України в цьому контексті не лише як єдність українського етносу, а головним чином як людську єдність усіх, хто живе в Україні й обстоє її суверенітет, незалежно

<sup>1</sup> Великочий В.С. Феномен соборності і регіоналізму за революційної доби 1917–1919 рр. в інтерпретаціях сучасної української історіографії // Іст. панорама. Чернівці, 2008. Вип. 6. С. 66–76; Вовканич С. Соціогуманістична парадигма: захист і людини, і нації: [проголошення Незалежності (1918 р.) і Соборності (здійснення Акта Злуки УНР і ЗУНР у 1919 р.) України] // Світогляд. 2009. № 1. С. 14–22; Гошуляк І. Історіографічна оцінка та національно-політичне значення Акта Злуки // Пам'ять століть. 2006. № 1. С. 4–27; Бевз Т.А. «Соборність» і «регіоналізм» у контексті суспільно-політичної думки // Регіональні проблеми української історії. Умань, 2008. Вип. 1. С. 5–17; Пиріг Р.Я. Політика гетьманської держави щодо інших етнографічно-українських територій // Проблеми соборності України у ХХ столітті (І.Ф. Курас та ін.). К., 1994. С. 83–89; Сергійчук В. Українська соборність: відродження українства в 1917–1920 роках. К., 1999. 416 с.

<sup>2</sup> Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (До 80-річчя Акта Злуки 22 січня 1919 р.). К.: ІПіЕНД, 1999; Україна: від самотності — до соборності: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 22–23 травня 2008 р.) / Мін-во культури і туризму, ДАКККиМ. К.: ДАААКиМ, 2008; Державний потенціал Української соборності: до 90-ї річниці проголошення Акту злуки Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки. Чернігів–Луганськ–Херсон–Івано-Франківськ–Кіровоград: матеріали відеоконф. / уклад. В.М. Бонко. Чернігів, 2009; Студії з історії української революції 1917–1921 років: зб. наук. пр. / Нац. акад. наук України; Ін-т історії України. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2011 та ін.

від власного етнічного походження, усіх, хто вважає себе українцем-громадянином. Український народ з погляду етнополітології консолідує усіх громадян держави: представників титульного етносу, корінних народів, національних меншин та етнічних груп. Незалежність та єдність України ґрунтується, зокрема, на міжетнічній злагоді, толерантності учасників міжетнічної комунікації, яку забезпечує виражена етнонаціональна політика держави.

Українська національна революція 1917–1921 рр. давала унікальний шанс реалізувати власний український проект — об'єднати українські землі, розділені між Російською імперією та Австро-Угорщиною, і створити Українську самостійну соборну державу. Разом з українцями до неї долучилися представники інших народів, які з давніх часів проживали на українських етнографічних землях, зокрема болгари, вірмени, греки, євреї, німці, поляки, росіяни, словаки, татари, угорці, чехи та ін. Одним із пріоритетів відновлення української державності у форматі Української Народної Республіки стала розбудова толерантних відносин з меншинами, прагнення заручитися їхньою підтримкою або хоча б лояльністю до українських визвольних змагань. У внутрішній політиці УЦР отримали практичну апробацію теоретичні засади європейської соціал-демократії, ідеї національно-персональної автономії національних меншин, обґрунтовані австрійським соціалістом К. Реннером. У статті «Народностям України» (червень 1917 р.) лідер УЦР М. Грушевський наголошував, що «повнота національного життя, котрої ми добиваємося для українського народу, не повинна затопляти інших народностей і обмежувати їх змагання до свободного розвитку своєї культури і національної стихії»<sup>3</sup>. Український політикум був готовий запропонувати нові підходи до міжнаціональних відносин, протилежні етнополітиці Російської та частково Австрійської імперій, яка базувалася на ігноруванні або обмеженні прав національних меншин<sup>4</sup>.

На Всеукраїнському національному конгресі, що відбувся у квітні 1917 р. у Києві, делегати одностайно ухвалили резолюцію про те, що «одним із головних принципів української автономії є повне забезпечення прав національних меншостей, які живуть в Україні»<sup>5</sup>. Передбачалось також,

<sup>3</sup> Грушевський М. Народностям України // На порозі нової України. Нью-Йорк–Львів–Київ–Торонто–Мюнхен, 1992. С. 135.

<sup>4</sup> Лазарович М.В. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років: компаративний аналіз: моногр. Тернопіль, 2013. С. 181.

<sup>5</sup> Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. К., 1996. Т. 1: 4 березня — 9 грудня 1917 р. / упоряд. В.Ф. Верстюк [та ін.]; відп. ред. В.А. Смолій [та ін.]. К., 1996. С. 54–55.

що в подальшому УЦР стане єдиним представницьким органом краю, для чого їй надавалось право кооптації до свого складу представників національних меншин.

У програмних документах провідних українських політичних партій, найголовніших ухвалах УЦР, починаючи з I Універсалу, досить чітко проводилося положення про те, що в «тих місцях, де українська людність живе всуміш з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей...»<sup>6</sup>. 6 липня комісію для розробки Статуту автономії України було розширено з 8 до 100 осіб за принципом національно-територіального представництва. Нації, які склали в Україні не менше 1 % населення, делегували до комісії одного представника на кожний такий процент, а ті, що мали менше 1 %, надсилали по одному представникові за власним бажанням і згодою комісії. У підсумку склад комісії виявився таким: 71 українець, 11 росіян, 8 євреїв, по 2 німців і поляків, по 1 особі білорусів, татар, молдаван, чехів, греків і болгар<sup>7</sup>.

На підставі II Універсалу національні меншини отримали право делегувати своїх представників до УЦР. Із цією метою було визначено 202 мандати, або понад 25 % місць у Центральній Раді для росіян, євреїв, поляків, німців, татар та інших меншин<sup>8</sup>. Водночас вони отримали право й на представництво у Малій Раді, а в Генеральному Секретаріаті створювалося Генеральне секретарство міжнаціональних справ, очолюване С. Єфремовим (15 червня — 16 липня), а потім О. Шульгіним.

Наступним кроком українських провідників, спрямованим на забезпечення міжетнічного порозуміння, стало введення 28 липня до складу Генерального Секретаріату — виконавчого органу, підпорядкованого УЦР, представників трьох найчисленніших національних меншин — росіян, євреїв та поляків як заступників генерального секретаря національних справ. Кожен із них мав право вирішального голосу при розгляді питань, які стосувалися справ його нації. Передбачалася діяльність спеціальної наради та ради при секретарстві, а також трьох національних рад при заступниках секретаря. Останні брали участь

<sup>6</sup> Перший Універсал Української Центральної Ради // Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Т. 1: 4 березня — 9 грудня 1917 р. / упоряд. В.Ф. Верстюк [та ін.]; відп. ред. В.А. Смолій [та ін.]. К., 1996. С. 141–142.

<sup>7</sup> Лазарович М. Державна етнополітика доби Української Центральної Ради (на прикладі польської національної меншини) // Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A / OstrowiecSw. (Poland), 2013. Zeszty 1. С. 207–223.

<sup>8</sup> Другий Універсал Української Центральної Ради // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. К., 1996. Т. 1. С. 141–142.

у засіданнях Генерального Секретаріату з дорадчим голосом. Вирішальним голосом вони наділялись у вирішенні питань, що входили до сфери їх компетенції. Окремим пунктом обумовлювалося, що всі розпорядження Генерального Секретаріату та його органів стосовно внутрішнього життя та прав національних меншин видаватимуться тільки після візування їх відповідними заступниками генерального секретаря з національних справ. Всі закони та постанови, проголошені українською мовою, публікувалися також російською, єврейською та польською мовами<sup>9</sup>.

III Універсалом передбачалося підготувати законопроект про національно-персональну автономію з тим, щоб гарантувати всім національним меншинам «права і свободи самоврядування у справах їх національного життя»<sup>10</sup>. Свідченням реальності намірів УЦР надати національним меншинам можливість самостійно влаштувати своє життя на території УНР стало підвищення статусу віце-секретарств у справах великоруських, єврейських та польських до рівня повноправних генеральних секретарств (з 14 листопада комісарів на правах генеральних секретарів), а згодом і міністерств<sup>11</sup>. Генеральне секретарство у справах великоруських очолював Д. Одинець, єврейських — М. Зільберфарб, польських — М. Міцкевич.

9 (22) січня 1918 р. Центральна Рада ухвалила «Закон про національно-персональну автономію», текст якого увійшов VIII розділом до Конституції УНР під назвою «Національні Союзи»<sup>12</sup>. На думку В. Гусева, закон не був засобом загравання з неукраїнцями, він об'єктивно впливав з ідейних засад і всієї попередньої політики УЦР, що з самого початку своєї діяльності виступила на захист прав національних меншин<sup>13</sup>. Усі демократичні свободи для національних меншин, ухвалені раніше, УЦР підтвердила і в IV Універсалі, яким проголошувалася державна незалежність України. «...В самостійній Народній Українській Республіці, — говорилося в ньому, — всі нації користуватимуться правом

<sup>9</sup> Лазарович М. Державна етнополітика доби Української Центральної Ради... С. 47.

<sup>10</sup> Верстюк В. Українська Центральна Рада. К., 1997. С. 90.

<sup>11</sup> Лазарович М. Державна етнополітика доби Української Центральної Ради... С. 51.

<sup>12</sup> Конституція Української Народної Республіки // Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. К.: 1996. Т. 2: 10 грудня 1917 р. — 29 квітня 1918 р. / упоряд. В.Ф. Верстюк [та ін.]. К., 1997. С. 335.

<sup>13</sup> Гусев В. Закон Центральної Ради «Про персонально-національну автономію»: передумови, історія прийняття та наслідки // Наук. записки Інституту політ. і етнології. Досліджень. Вип. 8. 1999. С. 73–79.

національно-персональної автономії, признаним за ними законом 9 січня»<sup>14</sup>.

На жаль, далеко не всі представники іноетнічного населення в Центральній Раді ці кроки українців оцінили належно. Зокрема, під час голосування на засіданні Малої Ради за проголошення державної незалежності України з присутніх представників національних меншин цю споконвічну українську мрію підтримав лише представник революційної фракції Польської партії соціалістичної В. Корсак. До слова, поляки були мало не єдиними, хто взяв участь у збройній боротьбі за Київ на боці УЦР<sup>15</sup>. Позиція інших меншин, зрозуміло, викликала розчарування в багатьох українців. Ігнорування ними, зокрема частиною польської делегації, в Центральній Раді голосування за державну незалежність України пояснюється як певними стереотипами, на кшталт відродження польської держави «від моря до моря» чи «хлопського характеру» української нації, нездатної до державотворення<sup>16</sup>, так і тим, що державотворча діяльність Центральної Ради не була для політичних сил національних меншин України принциповим інтересом. Вони, як і раніше, її підтримували (або хоча б не заперечували), але лише тією мірою, якою вона гарантувала їй узаконювала права національних меншин.

УЦР, незважаючи на гіркоту агресії більшовицької Росії, прагнула до порозуміння з російською та іншими національними меншинами. Це засвідчив Закон УНР про громадянство від 2 березня 1918 р., відповідно до якого юридичні підстави для набуття українського громадянства надавалися усім мешканцям України, незалежно від їхньої національної приналежності<sup>17</sup>.

Після проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) вже 13 листопада 1918 р. в конституційних основах новоствореної держави «Тимчасовому основному законі про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» національним меншинам гарантувалися рівні права з українським населенням. Доречно зауважити, що, незважаючи на воєнні дії, на території ЗУНР також здійснювалася низка заходів щодо гарантування прав національних меншин, у тому числі поляків, задоволення їхніх культурних потреб. Так, у Законі про основи шкільництва,

прийнятому 13 лютого 1919 р., зазначалося: «Національним меншинам призначається право на школу в рідній мові». У травні того ж року Державний Секретаріат освіти та віросповідання визнав «право прилюдності» свідоцтв за всі класи Станіславської жіночої гімназії з польською мовою викладання<sup>18</sup>. Попри те що ЗУНР забезпечувала іноетнічному населенню основні права та свободи, жодна з меншин не відгукнулася на заклики українських органів влади взяти участь у процесі державотворення<sup>19</sup>. Водночас не можна не згадати про персональну участь окремих галичан, не українців, в українських визвольних змаганнях. Це єврейський курінь у складі Української Галицької Армії, яким командував поручник С. Ляйнберг, начальник Генерального штабу (булави) УГА А. Шаманек, командувачі II та III корпусів УГА А. Вольф та А. Кравс, командувач VIII бригади УГА К. Гофман та ін.

Реакція більшості представників національних меншин на соборницький процес українського народу та підготовку договору про об'єднання ЗУНР і УНР була напруженою (євреї, росіяни) або й ворожою (поляки). 3 січня 1919 р. у Станіславі УНРада затвердила текст «Передвступного договору» і прийняла ухвалу «Про злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою»<sup>20</sup>. У відповідь Директорія видала Універсал УНР про Злуку із ЗУНР. У тексті Акта Соборності утверджувалося: «...Віднині воедино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України — Галичина, Буковина, Закарпаття і Наддніпрянська Україна. Здійснилися віковічні мрії, для яких жили і за які вмирили найкращі сини України. Віднині є тільки одна незалежна Українська Народна республіка. Віднині український народ увільнений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднати всі зусилля своїх синів для створення нероздільної, незалежної української держави, на добро і щастя українського народу». Урочисте проголошення 22 січня 1919 р. на багатолюдному віче на Софійському майдані в Києві Акта Злуки стало важливим політичним і моральним фактором для обстоювання української справи, але було негативно сприйняте частиною іноетнічного населення не лише Галичини, насамперед поляків, але й Наддніпрянщини. Після проголошення злуки ЗУНР змінила свій державно-правовий статус і стала складовою автономною частиною УНР зі зміненою офіційною назвою — як Західна

<sup>14</sup> Четвертий Універсал Української Центральної Ради // Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. К.: Наук. думка, 1996. Т. 2: 10 грудня 1917 р. — 29 квітня 1918 р. К., 1997. С. 104.

<sup>15</sup> Калакура О. Польський чинник у діяльності Центральної Ради // Наукові записки. 1999. Вип. 8. С. 103–109.

<sup>16</sup> Калакура О. Ставлення польської меншини до УНР // Історія України: маловідомі імена, події, факти. К., 1999. Вип. 5. С. 126–135.

<sup>17</sup> Українська Центральна Рада: документи і матеріали. Т. 2... С. 173–174.

<sup>18</sup> Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті... С. 141.

<sup>19</sup> Лазарович М.В. Етнополітика української влади... С. 493.

<sup>20</sup> Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах... С. 142.

Область Української Народної Республіки (ЗОУНР).

Більшість документів УЦР, Гетьманату, ЗУНР, Директорії УНР у сфері етнонаціональних відносин та їх реалізація в умовах перманентних військових дій хоч і носила декларативний характер, все ж була свідченням готовності українського політикуму до міжнаціонального діалогу. Досвід революційної доби 1919–1921 рр. акумулював у собі низку повчальних уроків, головними з яких є усвідомлення пріоритетного значення ролі національно-етнічного чинника в державотворчих процесах, встановлення рівноправних і взаємовигідних міждержавних відносин, захист інтересів і потреб національних меншин. Очевидно, не випадково більшовики, захопивши владу, хоча й в маніпулятивних цілях, вдалися до гасел рівності націй, політики коренізації і захисту прав національних меншин. Однак у 1930-х рр. ця політика була визнана помилковою і взято курс на інтернаціоналізацію та формування нової спільності людей — радянського народу.

Відновлення суверенітету і державної незалежності України на межі 1980–1990-х рр. супроводжувалось вирішенням подібних завдань у сфері міжетнічних відносин, актуалізацією досвіду, набутого у свій час УНР, ЗУНР та Українською Державою. Необхідно було рішуче відмежуватись від політики тоталітарного режиму, спрямованої на асиміляцію (русифікацію) і творення штучного наднаціонального «радянського народу», яка призводила до міжнаціональної ворожнечі та конфліктів. Як відомо, у суспільній свідомості тривалий час насаджувалось дискримінаційне, великодержавницьке, а часом і зневажливо зверхне ставлення до неросійських націй і національних меншин. Про альтернативу цій політиці частково заговорили в контексті процесів «перебудови» часів М. Горбачова, які дали поштовх до національного пробудження, до етнокультурного відродження на тлі гласності, демократизації суспільства, декларування добросусідських відносин із країнами — історичними батьківщинами національних меншин. Започатковувалися нові підходи до розбудови міжетнічних стосунків і в УРСР як передумови можливого відновлення суверенітету і незалежності України. Провід українського національно-державницького руху, очолюваний правозахисниками, дисидентами, колишніми шістдесятниками, творчою інтелігенцією, усвідомлював необхідність консолідувати зусилля, заручитися підтримкою всього народу, включаючи й національні меншини, насамперед росіян, євреїв, поляків, кримських татар та ін.

Для українців, як і для етнічних меншин, настав період національної мобілізації, максимального залучення інтелектуальних і духовних сил для усвідомлення своєї етнокультурної окремішності, відродження етнічної ідентичності

та консолідації, підготовки організаційних засад національно-культурного життя і правового захисту власних потреб. У вересні 1989 р. відбувся Всеукраїнський установчий з'їзд Народного Руху, 14 % делегатів якого становили представники національних меншин, у тому числі росіяни, білоруси, євреї, кримські татари, поляки, греки та ін. Було ухвалено програму, статут НРУ і, що особливо важливо, прийнято окрему резолюцію щодо забезпечення прав національних меншин в Україні. У цьому ж році Меджліс, як вищий представницький орган кримськотатарського народу, ухвалив рішення підтримати український національно-демократичний рух з його прагненням незалежної і соборної України.

Яскравим проявом єдності українців, волі українського народу до свободи, став «живий ланцюг», організований патріотичними силами 21 січня 1990 р. з нагоди 71-ї річниці проголошення Акта Злуки. Мільйони (за різними оцінками, участь в акції взяли від 1 до 3 мільйонів українців) тоді ще радянських українців узялися за руки від Києва до Львова, відзначаючи День Соборності. Основне русло ланцюга починалося в Стрию, де сходилися два відріги: один, невеликий, із закарпатського напрямку, а другий тягнувся від Івано-Франківська. Зі Стрия живий ланцюг прямував до Львова, звідти — до Тернополя. Далі маршрут проходив через Рівне, Житомир і до Софійської площі в Києві. Ця акція стала традиційною, щорічною і додатково засвідчує прагнення українців жити в єдиній країні.

У результаті виборів у Верховній Раді УРСР сформувалась опозиційна національно-демократична фракція — Народна Рада, що ініціювала та наполягла на схваленні 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України. Вона проголошувала самовизначення української нації, народовладдя, рівні права і свободи всіх громадян Республіки, незалежно від їхнього походження, соціального та майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, місця проживання. Декларація гарантувала «всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку»<sup>21</sup>. Після прийняття Декларації баланс політичних сил в Україні поступово змінювався на користь ідеї державної незалежності, і ці зміни зачепили й позицію політичного представництва етнічних меншин, діяльність створюваних ними національно-культурних та освітніх товариств.

У липні 1991 р. було створено урядовий комітет у справах національностей, а в жовтні того ж

<sup>21</sup> Декларація про державний суверенітет України, прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. // Голос України. 1990. 6 березня.

року Верховна Рада ухвалила Закон про громадянство, що надавав статус громадян усім мешканцям України, незалежно від їхнього етнічного походження, соціального та майнового становища, расової та національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань. Без перебільшення можна стверджувати, що з відновленням реальної державності України розпочалося відродження національно-культурного і громадського життя етнічних громад, які у більшості своїй підтримали Акт проголошення незалежності України (у чорновому варіанті, підготовленому Л. Лук'яненком, документ називався Акт відновлення незалежності України), прагнення корінного етносу побудувати незалежну, демократичну, правову державу, взяли участь у Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. Переважна більшість представників етнічних меншин, окрім частини росіян, почала усвідомлювати, що відновлення соборної, самостійної та незалежної України матиме важливе значення для їхньої подальшої долі, дасть додаткові можливості для контактів з історичними батьківщинами.

Під егідою Народного Руху в листопаді 1991 р. в Одесі пройшов I Всеукраїнський міжнаціональний конгрес, у роботі якого взяли участь півтори тисячі учасників і який у своїх рішеннях підтримав Декларацію про державний суверенітет України та Декларацію прав національностей України та закликав представників усіх національностей долучитися до національно-культурного відродження Республіки й утвердження її незалежності.

Справжнім тестом на зрілість громадянської нації стала участь етнічних груп у Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. Різноманітні національно-культурні товариства проводили велику роз'яснювальну роботу на підтримку державної незалежності України, що й дало позитивні результати. Як відомо, 90,32 % виборців, які взяли участь у референдумі, на питання «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?» відповіли: «Так, підтверджую»<sup>22</sup>. Серед цих громадян було чимало представників національних меншин. Так, в Криму були вирішальними 54 % голосів кримських татар та росіян від загальнокримських та 57 % голосів севастопольців за незалежність України.

Знаковою подією щодо правового визнання статусу національних меншин стало ухвалення 25 червня 1992 р. Закону «Про національні меншини України», яким чітко регламентовано права меншин, юридичні гарантії задоволення їхніх національно-культурних потреб. Цей правовий акт отримав високу оцінку не лише з боку

<sup>22</sup> Україна: політична історія. XX — поч. XXI століття. К., 2007. С. 944.

національно-культурних товариств, але й від експертів міжнародних організацій з прав людини<sup>23</sup>.

Правові засади життєдіяльності національних меншин посіли одне з пріоритетних місць у конституційному процесі 1990-х рр., підсумком якого стало схвалення Верховною Радою 28 червня 1996 р. нової Конституції України. Закріпивши поняття «український народ» як об'єднання громадян усіх національностей, замість розпливчатого терміна «народ України», Конституція ототожнила національні права із загальними правами і свободами людини та громадянина. Принципове значення для національних меншин мають статті 23 і 24, що гарантують право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості.

Україна, обравши демократичний вектор свого розвитку, інтеграції в європейські та трансатлантичні структури, стала послідовно приводити своє законодавство у відповідність до міжнародних норм, у томі числі й тих, які безпосередньо стосуються захисту прав і свобод національних меншин. Ратифікація Верховною Радою Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин (грудень 1997 р.), Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (травень 2003 р.), укладення договорів між Україною та сусідніми країнами про добросусідство, дружні відносини і співробітництво свідчили про прагнення нашої держави відповідати міжнародним стандартам захисту національних меншин, визнання їхнього права на збереження етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності.

Статтями 11, 92 п. 3 та 119 п. 3 Конституції України запроваджено у правову систему термін «корінний народ», хоча й без відповідного його визначення та подання переліку корінних народів. «Законодавство про статус корінних народів досі не прийнято; більшість дослідників пов'язують вирішення цього питання з визначенням правового статусу кримських татар (кримськотатарського народу)»<sup>24</sup>. Самі ж кримські татари вимагали дати чітку відповідь на питання «Хто такі корінні народи?» насамперед у правовому полі та ухвалити Закон «Про статус кримськотатарського народу в Україні»<sup>25</sup>. Проблеми національної (національно-культурної або національно-територіальної) автономії русинів та угорців Закарпаття, румунів Буковини, молдаван та гагаузів Бессарабії загострились у зв'язку з окупацією АР Крим та ймовірними змінами у її

<sup>23</sup> Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект / редкол.: І. Курас (гол. ред.) та ін. К., 2000. С. 300.

<sup>24</sup> Паньков А. Соборна Україна: корінні народи і національні меншини // Персонал. 2005. № 6. С. 43–45.

<sup>25</sup> Меджліс хоче спеціальний закон для кримських татар. 03.11.2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/848263-medjlis-hoche-spetsialniy-zakon-dlya-krimskih-tatar.html>.

статусі під час обговорення проекту Закону «Про статус кримськотатарського народу як корінного народу України». Кримськотатарське питання, яке Україна вирішує з метою майбутньої реінтеграції АРК, стало подразником для інших етнічних груп.

20 березня 2014 р. Верховна Рада України прийняла постанову «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави». У Заяві наголошувалось, що Україна гарантує збереження та розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності кримськотатарського народу як корінного народу та всіх національних меншин України. Зокрема, гарантується захист та реалізація невід'ємного права кримськотатарському народу на самовизначення у складі суверенної і незалежної Української Держави<sup>26</sup>.

Громадськість, органи законодавчої та виконавчої влади докладають значних зусиль для зняття конфліктних ситуацій у ході реалізації політики декомунізації та формування етнонаціональної політики єдності. Ухвалення Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9.04.2015 р., видання указів Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» від 25.08.2015 р. та «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» від 1.12.2016 р., проведення парламентських слухань на тему «Роль, значення та вплив громадянського суспільства на формування етнонаціональної політики єдності в Україні» 25.11.2015 р. заклали нові орієнтири вироблення Основ (Концепції) етнонаціональної політики в Україні, які активно обговорюються як науковцями, експертами у етнополітичній царині, так і активістами етнічних рухів.

У складних умовах економічної кризи та зовнішньої агресії Україна відновила діяльність спеціального органу виконавчої влади для вирішення питань з міжнаціональних відносин і мовної політики. Урядовим уповноваженим з питань етнонаціональної політики призначено Г. Друзенко, на якого покладено повноваження щодо забезпечення взаємодії Кабміну з органами виконавчої влади та інститутами громадянського суспільства з метою забезпечення захисту прав національних меншин і корінних народів, збереження міжнаціональної єдності та злагоди в українському суспільстві. Зараз функцію спеціального центрального органу виконавчої влади з формування політики у сфері міжетнічних суспільних відносин виконує *Департамент у справах*

<sup>26</sup> Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 15. Ст. 581.

*релігій та національностей* Міністерства культури України (директор А. Юраш).

Активно обговорюється нова редакція Закону України «Про національні меншини в Україні». У цьому контексті представники національно-культурних товариств порушують питання механізму фінансової підтримки проектів громадських організацій національних меншин, усунення декларативності положень правової бази щодо державних гарантій права національним меншинам на національно-культурну автономію.

На наше переконання, для збереження незалежності та відновлення соборності України, гармонізації міжетнічних відносин необхідно активізувати підтримку культури й мови народів, що проживають в усіх регіонах країни шляхом фінансування інноваційних освітніх, культурних та інформаційних програм. Державна підтримка ЗМІ та книговидавництва українською мовою, особливо у традиційно російськомовних регіонах, створення ефективної розгалуженої навчально-освітньої й виховної інфраструктури, сприятиме консолідації суспільства. Українська мова поступово стає повноцінною єдиною державною мовою, обов'язковою для вживання у державних установах і вивчення в освітніх закладах на всій території країни. Цьому, зокрема, покликані сприяти й мовні квоти для української мови у засобах масової інформації, теле- та радіопросторі. У суспільстві активно обговорюється необхідність ухвалення окремого закону про державний статус української мови. Важливим чинником політики у мовній сфері є реалізація державного статусу української мови у такий спосіб, який не створював би загроз для інших мов шляхом законодавчого обмеження їх використання. Ухвалення Закону «Про освіту» 5 вересня 2017 р. викликало критику не тільки національних меншин України, але й урядовців країн їхнього походження.

Не втрачає актуальності протидія будь-яким проявам ксенофобії, а також усім формам нетерпимості та дискримінації за етнічною, релігійною та расовою ознаками. Суспільний дискурс повинен зосередитись навколо обговорення проблем толерантності в суспільстві, поширення універсальних моральних норм і цінностей.

Окупація Криму та частини території Донбасу, потік біженців із цих регіонів поставили перед суспільством, урядом, парламентом та Президентом завдання послідовного вирішення усієї сукупності проблем, пов'язаних з облаштуванням і ресурсним забезпеченням внутрішньо переміщених осіб, а також їхньої культурної, соціальної адаптації, пошуком міжнародної підтримки, насамперед від урядів країн Європи щодо їх фінансової та іншої участі в облаштуванні жертв російської агресії. Станом на березень 2015 р. загальне число осіб, які покинули свої домівки внаслідок війни на Донбасі, становило майже 2 млн чоловік. За

кількістю переселенців Україна увійшла до рейтингу ТОП-10 країн світу. Інтеграції жертв конфлікту у нові громади сприяє як державна допомога, так і діяльність громадських організацій, зокрема Крим-SOS та Восток-SOS. 17 українських правозахисних організацій та ініціатив об'єднали свої зусилля для узгодженого документування порушень прав людини, що сталися під час збройного конфлікту на сході України, в Коаліцію «Справедливість заради миру на Донбасі». Кожен з переселенців змушений особисто вирішувати питання «повернення/неповернення», оскільки політика держави щодо них залишається непослідовною.

Численні соціологічні опитування засвідчують, що Майдан 2013–2014 рр., Революція Гідності відкрили «вікно можливостей» для формування загальнонаціональної української ідентичності. Вони відзначають тенденції до підвищення респондентами своєї ідентифікації як українців, поширення української мови, культури, зменшення впливу радянської культурної традиції тощо, особливо серед молоді. Так, в Україні, згідно з висновком Центру Разумкова, переважає загальногромадянська ідентичність: 95 % опитаних погоджуються із судженням «я вважаю себе громадянином України»<sup>27</sup>. У період між переписами населення 1989 і 2001 рр. було встановлено тенденцію до зростання етнічної однорідності, а не «поліетнічності» населення, до вирівнювання етнічного складу міського та сільського населення за часів незалежності України. Останні соціологічні дослідження засвідчують, що 92 % респондентів називають себе етнічними українцями. Визнали приналежність до етносу росіян лише 6 %. Ще 1,5 % зарахували себе до інших етносів.

Серед символічних соборних практик — щорічний радіодиктант національної єдності. Починаючи з 2000 р., коли перший радіодиктант

прозвучав в ефірі до Дня перепоховання Тараса Шевченка у травні (10/22 травня 1861 року), кількість його учасників постійно зростає. Він проходить у День української писемності та мови 9 листопада. У 2017 р. його девізом стала теза «Нас багато. Ми різні. Але нас об'єднує спільна мета»<sup>28</sup>. Участь у заході стала демонстрацією єдності усіх, хто любить і шанує українське слово. Так, в Одесі зібралися представники національних меншин, які прийшли писати диктант у своїх національних костюмах<sup>29</sup>.

Таким чином, досвід Української Народної Республіки і сучасної незалежної України засвідчує важливість урахування у внутрішній політиці інтересів як титульного етносу, його права на побудову власної держави, так і інтересів національних меншин, розглядаючи такий курс як невідмінну умову збереження своєї незалежності та соборності. Євромайдан та Революція Гідності засвідчили солідарність представників національних меншин з українським рухом за очищення суспільства від корупції та підтримку європейського та євроатлантичного вибору України. Такий курс, на жаль, наштовхувався на спротив проімперських сил РФ, яка зігнорувала міжнародне право, вдалася до військової агресії, окупації й анексії Криму та підтримки сепаратистських і українофобських сил всередині України з метою її дезінтеграції. Послідовне дотримання прав і свобод корінних народів та представників інших етносів, утвердження рівноправних і толерантних міжнаціональних відносин, підтримка українського цивілізаційного вибору України з боку ЄС та інших держав є запорукою подальшого збереження її незалежності і повернення Криму.

<sup>28</sup> Всеукраїнський радіодиктант національної єдності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nrcu.gov.ua/Dyktant>.

<sup>29</sup> Панасова Т. Диктант, що об'єднав країну [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/295817>.

<sup>27</sup> Семків В. Українці зліва направо [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/65255>.

## ДЖЕРЕЛА

1. Верстюк В. Українська Центральна Рада : навч. посіб. / В. Верстюк. — К. : Заповіт, 1997. — 344 с.
2. Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави: постанова Верховної Ради України № 1140-18 від 20.03.2014 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2014. — № 15. — Ст. 581.
3. Всеукраїнський радіодиктант національної єдності [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nrcu.gov.ua/Dyktant>
4. Грушевський М. На порозі нової України: статті і джерельні матеріали / М. Грушевський. — Нью-Йорк—Львів—Київ—Торонто—Мюнхен, 1992. — 120 с.
5. Гусев В. Закон Центральної Ради «Про персонально-національну автономію»: передумови, історія прийняття та наслідки / В. Гусев // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. — Вип. 8. — К., 1999. — С. 73–79.



6. Декларація про державний суверенітет України, прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. // Голос України. — 1990. — 16 липня.
7. Калакура О. Польський чинник у діяльності Центральної Ради / О. Калакура // Наукові записки. — К., 1999. — Вип. 8. — С. 103–109.
8. Калакура О. Ставлення польської меншини до УНР / О. Калакура // Історія України: маловідомі імена, події, факти. — К., 1999. — Вип. 5. — С. 126–135.
9. Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті / О.Я. Калакура. — К.: Знання України, 2007. — 508 с.
10. Лазарович М.В. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років: компаративний аналіз: моногр. / М.В. Лазарович. — Т.: ТНЕУ, 2013.
11. Лазарович М. Державна етнополітика доби Української Центральної Ради (на прикладі польської національної меншини) / М. Лазарович // Acta Scientifica Academiae Ostroviensis Sectio A: Nauki humanistyczne, społeczne i techniczne. Wyższa Szkoła Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Św. — Ostrowiec Św. (Poland), 2013. — Zeszyt 1. — С. 207–223.
12. Меджліс хоче спеціальний закон для кримських татар. 03.11.2013. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/848263-medjlis-hoche-spetsialniy-zakon-dlya-krimskih-tatar.html>
13. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект / М.І. Панчук, В.А. Войналович та ін.; ред.: І. Курас та ін. — К.: [б. в.], 2000. — 356 с.
14. Панасова Т. Диктант, що об'єднав країну [Електронний ресурс] / Т. Панасова. — Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/295817>
15. Паньков А. Соборна Україна: корінні народи і національні меншини / А. Паньков // Персонал. — 2005. — № 6. — С. 43–45.
16. Семків В. Українці зліва направо [Електронний ресурс] / В. Семків. — Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/65255>
17. Україна: політична історія. XX — поч. XXI століття; Смолій В. А., Левенець Ю. А. та ін., . — Київ, 2007. — 1028 с.
18. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. — Т. 1: 4 березня — 9 грудня 1917 р. / упоряд. В.Ф. Верстюк [та ін.]; відп. ред. В.А. Смолій [та ін.]. — К.: Наукова думка, 1996. — 590 с.
19. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. — Т. 2: 10 грудня 1917 р. — 29 квітня 1918 р. / упоряд. В.Ф. Верстюк [та ін.]; ред. В.А. Смолій [та ін.]. — К.: Наукова думка, 1997. — 433 с.

## REFERENCES

1. Verstiuk, V. (1997). *Ukrainska Tsentralna Rada*. Kyiv, 344 p. [in Ukrainian].
2. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. (2014). № 15, 581 p. [in Ukrainian].
3. (n. d.). *Vseukrainskyi radiodyktant natsionalnoi yednosti* [in Ukrainian]. <http://www.nrcu.gov.ua/Dyktant>
4. Hrushevskiy, M. (1992). *Na porozhi novoi Ukrainy. Statti i dzherelni materialy*. Niu-York-Lviv-Kyiv-Toronto-Miunkhen, 120 p. [in Ukrainian].
5. Husiev, V. (1999). *Zakon Tsentralnoi Rady «Pro personalno-natsionalnu avtonomiiu»: peredumovy, istoriia pryiniattia ta naslidky. Nauk. zapysky Instytutu polit. i etnonatsion. Doslidzhen (Scientific notes)*. Vyp. 8, Kyiv, pp. 73–79 [in Ukrainian].
6. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy, pryiniata Verkhovnoiu Radoiu Ukrainskoi RSR 16 lypnia 1990 r. (1990). *Holos Ukrainy*. [in Ukrainian].
7. Kalakura, O. (1999). *Polskyi chynnyk u diialnosti Tsentralnoi Rady. Naukovi zapysky (Scientific notes)*. Kyiv, Vyp. 8, pp. 103–109 [in Ukrainian].
8. Kalakura, O. (1999). *Stavlennia polskoi menshyny do UNR. Istoriiia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty*. Kyiv, Vyp. 5, pp. 126–135 [in Ukrainian].
9. Kalakura, O. (2007). *Poliaky v etnopolitychnykh protsesakh na zemliakh Ukrainy u XX stolitti*. Kyiv: Znannia Ukrainy, 508 p. [in Ukrainian].
10. Lazarovych, M. V. (2013). *Etnopolityka ukrainiskoi vlady doby natsionalno-vyzvolnykh zmahan 1917–1921 rokiv: komparatyvnyi analiz: monohrafiia*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
11. Lazarovych, M. (2013). *Derzhavna etnopolityka doby Ukrainiskoi Tsentralnoi Rady (na prykladi polskoi natsionalnoi menshyny)*. *Acta Scientifica Academiae Ostroviensis 1/Sectio A*, Poland, pp. 207–223 [in Ukrainian].
12. (n. d.). *Medzhlis khoche spetsialnyi zakon dlia krymskykh tatar* [in Ukrainian]. <http://www.unian.ua/politics/848263-medjlis-hoche-spetsialniy-zakon-dlya-krimskih-tatar.html>

13. Natsionalni menshyny Ukrainy u XX stolitti: polityko-pravovyi aspekt (2000). Eds.: I. Kuras ta in. Ker. avt. kol. M. Panchuk. Kyiv.: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 356 p. [in Ukrainian].
14. Panasova, T. (n. d.). Dyktant, shcho obiednav krainu [in Ukrainian].  
<http://www.golos.com.ua/article/295817>
15. Pankov, A. (2005). Soborna Ukraina: korinni narody i natsionalni menshyny. *Personal*, 6, 43–45 [in Ukrainian].
16. Semkiv, V. (n. d.). Ukraintsi zлива napravo [in Ukrainian].  
<https://zbruc.eu/node/65255>
17. Ukraina: politychna istoriia. XX — poch. XXI stolittia. (2007). Kyiv, 1028 p. [in Ukrainian].
18. Ukrainska Tsentralna Rada: dokumenty i materialy (1996). U 2 t. Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t istorii Ukrainy, 1: 4 bereznia–9 hrudnia 1917 r. Comp. V. F. Verstiuk [ta in.]; Eds. V. A. Smolii [ta in.]. Kyiv, Naukova dumka, 590 p. [in Ukrainian].
19. Ukrainska Tsentralna Rada: dokumenty i materialy. (1997). U 2 t. Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t istorii Ukrainy, T. 2: 10 hrudnia 1917r. –29 kvitnia 1918 r. Comp. V. F. Verstiuk [ta in.]; Eds. V. A. Smolii [ta in.]. Kyiv, Naukova dumka, 433 p. [in Ukrainian].

**Oleg Kalakura**

#### **LESSONS OF THE CENTRAL COUNCIL FOR ETHNOPOLITICAL CONSENSUS IN UKRAINE**

*The article discusses important component of Ukrainian revolution of 1917–1921 — activities of the Central Council in the case of involvement minorities to the Ukrainian statehood processes. The role of interethnic unity in the two top events of the modern history of the Ukrainian people was highlighted — the proclamation of the Fourth Universal of the Central Council in 1918 and the Act of Independence of Ukraine in 1991, by using the comparative method. It is analyzed steps of the Ukrainian state, aimed at developing equal relations and between Ukrainians and minorities, search of interethnic harmony. The necessity of legal protection of interests of ethnic groups, support of cultural and educational measures for preservation of identity of all citizens is proved. It is analyzed the national minorities' participation in the rebuilding of Ukrainian statehood at the turn of the 1980s and 1990s, the formation of the ethnopolitics principles of modern state, using historical experience of the period of the Ukrainian Revolution. The necessity of correction of the state ethnopolitics in the conditions of armed confrontation with the Russian Federation is emphasized, the problem issues, which concern both Ukrainians and representatives of national minorities, are defined. The key to European and Euro-Atlantic integration of the country is in need for improving the legal protection of the interests of ethnic groups, support cultural and educational measures to preserve the identity of all citizens. Practical steps to ensure the ethno-national rights of Ukrainian citizens in modern conditions, protection of Ukrainian unity and the development of civil society are offered.*

**Key words:** *Ukrainian Revolution 1917–1921, Ukrainian Central Rada, ethnopolitics, independence of Ukraine, national minorities, interethnic relations, political nation.*

Дата надходження статті до редакції: 09.04.2018.